

Данијел РАДОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8588-0964>

ДНЕВНИК ЈОВАНА РИСТИЋА ИЗ БЕРЛИНА 1849. ГОДИНЕ

Анстракт: У раду је представљен и критички приређен дневник Јована Ристића, једног од најзнаменитијих српских државника, који је водио као државни питомац у иностранству лета 1849. године. Овај документ доскора није био познат науци. Чува се у Архиву Српске академије наука и уметности. Он даје значајан увид у Ристићеву личност, изазове с којима се као државни питомац у иностранству суочавао и утицаје којима је био изложен.

Кључне речи: Јован Ристић, дневник, Ранко Алимпић, државни питомци, Берлин, Универзитет „Фридрих Вилхелм”.

Abstract: The paper presents a critically edited journal of Jovan Ristić, one of the most prominent Serbian statesmen, which he wrote while he was a state cadet abroad in the summer of 1849. This document was not known to science until recently. It is kept in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts. It gives a significant insight into Ristić's personality, the challenges he faced as a state cadet abroad and the influences he was exposed to.

Keywords: Jovan Ristić, journal, Ranko Alimpić, state cadets, Berlin, Friedrich Wilhelm University.

Јован Ристић (1829–1899) спада у ред најзначајнијих српских модерних државника. У свом јавном раду и, по оцени Слободана Јовановића, „дипломатској закопчаности” настојао је да своју приватност држи иза

* danijel.radovic@f.bg.ac.rs

„затворених врата”.¹ Тежио је да емоције у политичком раду држи под контролом, те да не даје повода да се суди о карактерним цртама његове личности, већ о политичким одлукама које је доносио. У последњем није био претерано успешан. Иако су му готово сви владари, али и Илија Гарашанин, признавали способност и умешност у обављању најделикатнијих државних послова, сви су имали примедбе на његов карактер и да му „срце није свагда на свом месту”.² Ипак, сачувани извори који спадају у сферу приватног – било да је у питању однос према његовим родитељима, породици, пријатељима – дају нешто другачији психолошки профил његове личности. О његовим младићким данима такође нема довољно података. Један од најбољих увида у Ристићеву личност представља његов кратки дневник, који је водио у Берлину лета 1849. године. Дневник, који у целости предајемо јавности, похрањен је у Архиву Српске академије наука и уметности [=АСАНУ] под сигнатуром 15.025/12. Он није сачуван у грађи Ристићеве заоставштине која је почетком 21. века пренета у АСАНУ из Историјског института, већ се налази у грађи коју је Архиву парцијално предавала Ристићева чукунунука Јелена Јовановић. Научној литератури овај дневник није био познат доскоро. Ми смо га користили приликом писања биографије Јована Ристића³ и још једног научног рада.⁴ Иако је дневник коришћен и није обиман, сматрамо да ће његово објављивање у целости бити сврсисходно и значајно за разумевање Ристићеве личности, његових студија у иностранству, утицаја којима је био изложен, као и првих изазова с којима су се он, али и остали благодјејанци, суочавали. Такође, важно је напоменути да ни остали извори, примарни или секундарни, не помињу постојање овог дневника, осим у једном случају. Познато је да је био у рукама Гргура Јакшића, коме га је на увид дао Ристићев син Михаило.⁵

У оквиру поменуте грађе чувају се две верзије дневника – оригинал писан Ристићевом руком и прекуцана копија. Што се друге верзије тиче, није нам познато од кога она потиче и када је настала. Са сигурношћу можемо тврдити да није настала од Ристића лично. У односу на оригинал

¹ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. прва, Београд 1934, 21–34.

² Никола Крстић, *Дневник. Јавни живот I, 9. април 1864 – 18. децембар 1867*, прир. Милош Јагодић, Београд 2005, 103.

³ Данијел Радовић, *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника*, Нови Сад 2023, 58–59.

⁴ Данијел Радовић, „Студије србијанских питомаца у иностранству као здравствени изазов четрдесетих и педесетих година 19. века”, у: *Болести, ратови и глад – српски народ пред изазовима у прошлости и садашњости*. Тематски зборник радова, ур. Сузана Рајић, Београд 2022, 93–115.

⁵ Одељење посебних фондова Народне библиотеке Србије, Архива Гргура Јакшића, Р 558/IX/1206, Михаило Ристић Гргуру Јакшићу, Београд, 9. фебруар 1931.

изостављени су неки делови и промењен је наслов. Особа која је прекуцала дневник насловила га је Из дневника Јована Ристића (из времена његовог ђаковања у Берлину 1849. г.). С друге стране, у оригиналу на насловној страни малене књижице налази се *Дневник Ј. Ристића од 14. маја 1849. год. у Бијограду*. Дописани наслов свакако боље одражава природу документа. Иако је Ристић очигледно намеравао да отпочне са вођењем дневника док је још био студент филозофије на Лицеју у Београду, то је ипак урадио приликом свог приспећа у престоницу Пруске.

Те 1849. године Ристић, као студент друге године филозофије на београдском Лицеју, обратио се молбом Министарству просвете са жељом да буде изабран за једног од благодетанаца за студије у иностранству. Желео је да студира историју, јер је за њега она била „огледало среће и несреће људске”. Како се у буџету Министарства нашло једно упражњено буџетско место, смрћу питомца Петра Ј. Радовановића, Ристићев захтев је одобрен. Иако се доскора у науци тврдило да му је прва дестинација био Хајделберг, овај дневник, али и грађа Министарства просвете показују да је реч о престоници Пруске.⁶

Ристић је у Берлину провео два месеца, припремајући се за упис у јесењи семестар на универзитет „Фридрих Вилхелм”. Усавршавао је немачки језик, читао Херодота, Хегела, Имануела Канта. Са осталим српским питомцима, превасходно војним, посећивао је знаменитости Берлина, Потсдама и Магдебурга. Међутим, избијање колере у Берлину и смрт његовог пријатеља натерали су га да се, на позив хајделбершких питомаца, пресели у град у Војводству Баден. Најбољи увид у Ристићеву личност и тежњу ка самодисциплини представља „завет” од десет тачака, који је себи задао и кога се, чини се, држао као водиле до краја живота. Он је настао по угледу на Десет Божјих заповести, које је, према библијском предању, Бог саопштио Израиљцима на Синајској гори преко пророка Мојсија.⁷

Ристић је важио за једног од „најагилнијих вуковаца”, те не чуди да је дневник писан по правопису реформатора српског језика Вука Стефановића Караџића. Куриозитет представља чињеница да је писан ијекавицом. Једини логичан одговор на то је утицај његовог оца Ристе.⁸ За њега се веровало да је пореклом из Босне, а дневник његовог сина даје

⁶ Државни архив Србије [=ДАС], Министарство просвете [=МПс], Ф II, Р 176/1849; Д. Радовић, *Јован Ристић*, 58.

⁷ *Библија, Стари завет*, превод Ђура Даничић, Издазак 20:2-17.

⁸ Ристићев отац преминуо је четрдесетих година 19. века, свакако пре одласка његовог сина Јована на студије у иностранство. Д. Радовић, *Јован Ристић*, 33.

томе својеврсну потврду. Ово је једини, али и најличнији, документ који је настао из Ристићевог пера да је писан ијекавицом.

Као што смо напоменули, дневник јавности предајемо у целости. Настојали смо да интервенције сведемо на минимум, да би се сачувала аутентичност документа. У појединим случајевима смо према данашњем правопису велико слово заменили малим, и одвајали одречну речцу не. У складу с позитивним правилима приређивања документа, тежили смо да о личностима које се помињу у дневнику кажемо нешто више у научном апарату. Међутим, то за одређене појединце, Немце или Пољаке које је Ристић сусретао, није било могуће услед недостатка извора о њима. Ауторове интервенције у основном тексту су означене угластим заградама. Датуми у приређеном документу су остали у оригиналу, тачније по Јулијанском календару.

*

16. [јун]

Био сам у Универзитету⁹. Од 11 – 1 слушао Мишеља¹⁰, само Божанство, ријечи Божанске. Говор ми је његов био нешто неразумителан, ал сам се опет старао да га добро разумем. Често ме је погледао. Уселио сам се у квартир¹¹. Све ми је повољно.

17. [јун]

Читао сам сцене из Тројанскога рата¹². Учио ријечи њемачке. Писао писмо Стаменковићу¹³. Прегледао расположење универзитетско. У великој ватри. Као у својој соби био сам спокојан, довољно дјејателан. По вечери одао сам с Арсом¹⁴ по Тиргартену¹⁵. Целог дана био сам добро расположен. Напале ме неке мисли због лопова, приповједају ми да их много има, бојим се да не однесу ово мало прња, те нећу после моћи газди исплатити.

⁹ Мисли се на „Фридрих Вилхелм” универзитет у Берлину, који је основан 1806. године.

¹⁰ Карл Лудвиг Мишле (1801–1893), немачки филозоф и универзитетски професор. Ристић је у повратку у Берлин 1851–1852, код Мишлеа похађао предмет *Аристотелова метафизика*. Д. Радовић, *Јован Ристић*, 69.

¹¹ Смештај.

¹² Рат који се наводно водио између Ахајаца и Троје у 12. веку п. н. е. Ристић највероватније чита Хомеров спев Илијаду.

¹³ Андрија Стаменковић (1822–1861), један од истакнутијих либерала на Светоандрејској скупштини. Опширније: Јеврем Грујић, *Живот Андрије Стаменковића*, Београд 1869.

¹⁴ Ради се о Арсенију Стефановићу (?–1849), војном питомцу у Берлину, који се у престоницу Пруске упутио са Јованом Ристићем.

¹⁵ Централни парк у Берлину.

18. [јун]

Читао сам многе новине. Био сам у Универзитету, слушао најновију Историју филозофије Кантову¹⁶ код Ђорђа (George)¹⁷ и Историју Швајцарске Републике код Гелцера¹⁸. Купио неке потребне ствари. Придвече одам сам по Тиргартену. Красота. Ова два последња дана био сам трезвен и окретан. Све је добро.

19. [јун]

Донео ми мајстор хаљине. Обукао се. После подне одао по Тиргартену. По вечери опет с Арсом. Преко дана учио ортографију њемачку. По долазку из Тиргартена састао се с Јоцом Марковићем¹⁹, као браћа у туђем свијету, братски се изгрлили и изљубили. Отишли код Арсе, који га је (Јоцу) (по ријечима моим за Француза држао и тек доцније познао). Седили и разговарали се о разним стварима. Потом вратили се. У 1 сат по 12 легао сам спавати с Риманом у мојој соби.

20. [јун]

Био сам с Риманом у музеуму (Antiken–Gallerie u[nd]. Bilder–Gallerie), видео на деморализацију свијета клонеће се, свијету на углед стојећи, свакојаке ликове. Предвече ишао сам с Јоцом у Кондиторај један. Читам новине, Одам доцније с једним официром.

21. [јун]

Био сам ваздан слабешљив. Написао писмо Данићу. И провео вријеме као обично.

22. [јун]

Преписао писмо Стаменковићу и брату²⁰, био у Универзитету слушао Крихнера²¹ „Преглед Хеглове²² системе[’’], ништа га разумијо нисам. Ишао са Ранком²³ код Резе, нисмо га нашли.

¹⁶ Имануел Кант (1724–1804), знаменити филозоф, родоначелник класичног немачког идеализма.

¹⁷ Јохан Фридрих Георг, немачки филозоф и универзитетски професор.

¹⁸ Јохан Хајнрих Гелцер (1813–1889), швајцарски историчар и дипломата. Био запослен на „Фридрих Вилхелм” универзитету од 1844. до 1851. Једно време саветник пруског краља Фридриха Вилхелма IV.

¹⁹ Јован Белимарковић (1827–1906), генерал, министар војни и заступник министра грађевина (1868–1872), краљевски намесник (1889–1893), члан Државног савета (1872–1875), професор Артиљеријске школе. Године 1849. војни питамац у Берлину.

²⁰ Јован Ристић је имао два брата – Јанка и Константина.

²¹ Карл Херман Кирхнер (1822–1860) немачки филозоф и универзитетски професор.

²² Георг Вилхелм Фридрих Хегел (1770–1831), знаменити и један од најутицајнијих немачких филозофа.

²³ Ранко Алимпић (1826–1882), српски генерал, професор (1852–1859) и управник Артиљеријске школе (1859–1860), државни саветник, присталица династије Обреновића. У два наврата био је министар грађевина, 1873–1874. и 1878–1880. Године 1849. био је војни питамац у Берлину.

23. [јун]

Ишао с Ранком код Резе. Свирала нам његова кћи у клавир. Имаћу час у њем[ачком]. језику код њега. 5 талира мјесечно, 3 седмична часа. Читао Историју Грка. Читао новине (ово ће ми бити посведневна забава).

24.

~~Отишао с Ранком и Арсом к Протићу у Магдебург. дочекао нас врло лијепо, почастио, сједели смо скоро до зоре и разговарали се.~~

24. [јун]

Слушао Мишеља. Држао час код Резе. Читао и писао.

25. [јун]

Отишао с Ранком и Арсом у Магдебург к Протићу²⁴. Дочекао нас лијепо, почастио. Сједели смо ове ноћи до скоро до зоре.

26. [јун]

Проодали се мало. Ишли на мјесто гдје Протић заповјест прима. Ручали с официрима, ишли паробродом преко Елбе у једну увеселителну башту. Врло весело и задовољно провели. Официри су врло изображени.

27. [јун]

Окупали се у Елби. Ручали код газдарице Протићеве. Спавали. Отишли на аизенбан²⁵ и дошли у Берлин.

28. [јун]

Слушао Мишеља. Мало се замјерио због незнања језика. Купио једну књигу „Beleuchtung”. Купио „Fremd-Wörterbuch”. Одао.

29. [јун]

Слушао дишпут²⁶ код Мишеља о филозофији. Штуденти су овдашњи бољи но наши професори. Занимао се као обично с учењем језика њем[ачког]. Предвече одао.

30. [јун]

Приправљао се за час. Држао час код Резе. Гледао паролу војничку. Састао се с једним Грком у Фистону и с њим турски трпао. После подне дуго спавао због слабешљивости неке. Предвече по Тиргартену одао.

²⁴ Петар Протић Драгачевац (1825–1863), начелник Главне војне управе. Године 1849. војни питамац у Берлину.

²⁵ Железница.

²⁶ Дебата, расправа.

Крај овога мјесеца

Јули

Овога мјесеца завјетујем се:

1. Одвише дјејателан и приљ[ежан]. бити.
 2. Нарав своју умекшавати.
 3. Бити трезвен и окретан.
 4. Поради здравља свако вече одати.
 5. Бити стрпељив.
 6. У чест никога не дирати, а своју расудно и учтиво бранити.
 7. Напраситост неупражњавати.
 8. Умјереност у свакоме обзиру набљуд[авати].
 9. Не бити лакомислен
 10. Расудност у свакоме предузећу упраж[њавати].
-

Мојсеови десет заповједи уздиже,
Човјечанство што к Богу приводе
Свакиштује, свак паметан следи,
Што је свето умно, нек к Свјетлости стиже.
Ја ћу штовати и Тебе Мојсеју
Јеро љубим Божанствену слику.
Руке моје нек добродјет сеју
Дух нек тежи к Божијему лику;
Десет врсти ал' што с' горе пружа.
Нек миштује, нек спроводи душа.

Јули

1. [јул]

Из писма Ресавчевићевог извјестио сам се да колера у Бјеогр[аду]. јако свирепствује. Народ српски на све стране пада. Жалост. Ове су ме мисли цео дан занимале. – Добио књиге од књигопродавца [„]Филозофију историје[”] Хеглову. Држао час код Резе. – Отишао²⁷, учио лекцију. Одао по Тиргартену с Арсом.

²⁷ Нечитко.

2. [јул]

Задатак учио. Држао час код Резе. Видио Арсу код Белведера. Читао Хегла. Предвече седио с Кнић[анином].²⁸ Арсом и Шефером у мојој соби. Седили дуго. –

3. [јул]

Био сам до подне сасвим малаксао. Ово дана од много зноја кој ноћу потоком преко мене тече, сасвим сам ослабио. Полуција ме упропасти. Морам предузети сасвим други начин живљења, није асно.

После подне тражили смо Цибулског²⁹. Нема га. Седили код Ранка разговарали се. Преко дана читао Брзостинског³⁰ о Србији и њеном Европ[ском]. одношењу. Ишли у Opern-Haus. Живост. Могао сам тек сад савњавајући одкођење наши људи у театру са овдашњим, углађеност чувства овога свијета примјетити. Ово је једно пуно поуке представљење. Позориштници су уобште везријадно представљали. Красно. –

4. [јул]

Занимао се читањем и приправљањем за час. Врло нерасположен.

5. [јул]

Читао и писао вас-дан. Пред вече одао с Ранком и Арсом по Тиргартену скоро цјео сат. Мало боље распол[ожен]. Држао час код Резе.

6. [јул]

Приправљао се за час. Читао и учио. Око подне седио овдје у пребивалишту мојему с Ранком, Арсом и Книћанином. Пио бајерскога. Читали Невен-слоге³¹ и Славјанку³². Ранку се све допада нарочито Грујићева³³ Држава³⁴, он је у звезде кује. Око 6 ишли смо у театар. Данас сам први пут видио театар напољу. Овдје ми се боље допало, но у Краљевоме театру. Парче је било врло поучително.

²⁸ Антоније Книћанин (?–1875), пуковник. У то време приватни војни питомац у Берлину.

²⁹ Војћех Адалбер Цибуљски (1808–1867), филолог, професор универзитета.

³⁰ Ристић погрешно наводи име аутора. Ради се о Лудвику Бистшоновском. Његово дело: Ludwik Bystrzonowski, *Sur la Serbie dans ses rapports européens avec la question d'Orient*, Paris 1845.

³¹ *Невен Слоге* је збирка родољубивих књижевних радова, коју је 1849. године у Београду издала „Дружена младежи србске”, тачније ђачко удружење београдских лицејиста.

³² *Славјанка*, збирка поезије коју је 1847. године издало српско ђачко удружење „Младеж србска” у Будиму.

³³ Јеврем Грујић (1829–1895), политичар и дипломата. Министар правосуђа 1861, 1876–1878; министар унутрашњих дела 1875. године. Државни саветник, српски дипломатски представник у Цариграду, Паризу, Лондону и Бриселу. Године 1849. српски питомац у Хајделбергу.

³⁴ Мисли се на „Обзор државе”, текст који је Јеврем Грујић објавио у *Невен Слози* (стр. 170–181), који се узима као први проглас либерализма у Србији.

7. [јул]

Спремио се за час. У 16 сати држао час код Резе. После подне био сам нешто врло слабешљив и дремован. Зато сам морао поспавати. Читао. Отишао с Риманом и Ранком на концерт у Тиргартен. Одили, уживали музику. Шалили се са неким ђевојкама. Пили и јели. Отишли у квартир. Спавао с Риманом у мојој соби.

8. [јул]

Отишао с Риманом код књиговезца и дао да ми се неке књиге повежу. Купили 2 комада Вукове³⁵ Граматике. После подне ишли код Шредера његовог пријатеља с којим сам познанство учинио. Вратили смо се код Книћанина, гдје смо Липинског застали. Погрешио противу 7. заповјести моје. У будуће стараћу се да тако што не буде.

9. [јул]

Приправљао се за час. После подне био код Резе. Слушао Цибулског о Бугарима.

10. [јул]

Био код Ранка, који у Потсдам полази. После подне били сви скупа код Книћанина. Отишао с Риманом и Ранком у Потсдам, гди смо у Римановој соби гомилу дјевојака застали, које су прослављале дан – рођења дјевојке његове газдарице Шарлоте: Овдје смо врло лијепо примљени и почашћени. У вече разне забаве држали, од којих неке сродство с српскијем имају, но на учтивији начин. У 12 сати ноћу разишло се друштво.

11. [јул]

Пре подне одао сам са Едуардовим братом по башти краљевој Санксали. Врло художествено украшена. У 12 ручао с Риманом. После подне видио венчање на протестантски начин. Боље ми се допада но код нас. Одам по једној башти. Код Едуарда ужинао. Господичну Шарлоту учио српски. Отишли код Едуарда сви скупа на вечеру. Забава подобна јучерањој. У 12 сати отишли кући.

12. [јул]

Пре подне учио Господичну Шарлоту Српски, која к језику нашем велику наклоност показује. У 2 сата пошао из Потсдама, у 3 стигао у Берлин. Слушао Цибулског о Србо-Хрватима. Држао час код Резе.

13. [јул]

Целог дана нисам из собе изашао. Читао и писао. Спремао се за час.

14. [јул]

Пре подне писао писмо. Држао час код Резе. Преводио са српског на њемачки. Предвече био с Рим[аном]. и Кнић[анином]. на концерту, гдје сам познанство са неким образорјезцима. Врло задовољан и расположен.

³⁵ Вук Стефановић Караџић (1787–1864), реформатор српског језика и писма.

15. [јул]

Спремао се за час. Читао и писао. После подне био код Римановог пријатеља (Јасову). Предвече био на часу код Резе.

16. [јул]

Седио у квартиру. Читао и писао. Посјетили Шредера.

17. [јул]

Спремио се да идем к Ранку у Потсдам. Очекивао Арсу у његовом квартиру. Дође Ранко из Потсдама код нас. Доручковали заједно. После подне био сам на концерту.

18. [јул]

Био на часу код Резе. Био у једном кнајп³⁶ с Риманом и једним мед[ицинским]. студентом.

19. [јул]

Седио у собу вас-дан. Преводио са срп[ског]. на њемачки.

20. [јул]

Обично занимање.

21. [јул]

Држао час. Био на концерту.

22. [јул]

Радио обично. Био на концерту. Био у једном кнајпу.

23. [јул]

Држао час. Купио неке потребне ствари, био у музеуму зоологичком и анатомичком. Одао с Рим[аном]. и Јасову.

24. [јул]

Отишао с Рим[аном]. и Арсом к Ранку у Потсдам. Доручковали код њега. Поодили трговца Нессе. Ја Шарлоти поклонио [„]Српску Граматику[“]. Ручали. Отишли у башту са фамилијом г. Нессе и његовим познаницима (Санк - сали). Играли. Ја у овоме друштву нити сам себи ни другоме каква задовољства учинио, јер сам од бољетице, од које одавно страдам, патио. Уопште све је весело и задовољно било. Арса је и трчао као бесан. Предвече разишли смо се. На двоје на троје вечерали код Нессе. Отишли на ајзенбан (жељезницу) и дошли овдје око 3. чет на 16.³⁷ Де-буш поздравио нас и дочекао Српски.

³⁶ Кафана, гостионица.

³⁷ Нејасно.

25. [јул]

Започео спјев један „Мумлајућој Њемчадији”.³⁸ Читао Херодота³⁹. После подне тражио с Арсом г. проф. Петер[мана]⁴⁰. Нисмо га нашли. Отишли у један кнајп (затекли Псорера потом нас одвео у други један кнајп), гдје смо познанство са Пољаком Пшијенским и неким Њемцима учинили.

26. [јул]

Изјутра седио у квартиру и радио. Пред-вече посјетио с Арсом г. проф. Петермана. Читали му српски. Овдје сам по њему судећи увидио, да је језик наш тежак. Изашли смо у једну башту, гдје је више проф[есора]. било. Арса је играо с дјевојкама, док сам ја бољетицом мојом препјастован,

³⁸ Та Ристићева песма сачувана је у његовој заоставштини, под сигнатуром АСАНУ, ИЗ 15.025.

Мумлајућој Њемчадији

Та ко незна ценит' срећу
Твдро братско љубав гди је,
А што баке зановећу
Зато нама стало није

Ј. Илић

Зрела мисао нека насред стане,
Зрело и суди, да се зрело збори,
Плам слободе оћеш да ти гори?
Пусти другог нека духом дане.
Је ли слепцу вадити оката
Ал безумну сјетовати умна?
Да л' Немца ветроглава јата
Србу рећи „то с' дела безумна”
Познат треба ко је љубве вредан,
Познат треба тко слободу љуби.
Кога ватра себичности губи.
Заман, заман тај је вавек бедан.
Зора славе и слободе шта је?
Да ли холост Арпадског колена?
Да ли срце ка камена стена?
Робство; вавек докле тога траје!
Човечанства де чувство станује,
Да је људима моћност Бога дана,
Да им срца Богом обасјана,
Ту се Слава, ту слобода снује.

У Берлину, 25. јулија 1849.

³⁹ Херодот (484. п. н. е. – око 425. п. н. е.), антички грчки писац и „отац историје”.

⁴⁰ Јулиус Хајнрих Петерман (1801–1876), немачки оријенталиста и универзитетски професор.

Проф[есор]. о Србско-маџарском рату⁴¹ приповедао. Потом дошли у квартир. Арса отишао на ж[елезницу].

27. [јул]

Пре подне радио. После подне одао с Арсом и Јакобом. Били у више кнајп.

28. [јул]

Пре подне држао час код Резе. После подне радио. Предвече одао.

29. [јул]

Овога дана урадио сам највише, но и следи сам рђаве искусио, јери од млога седења не би ми добро. Држао час код Резе.

30. [јул]

Држао час код Резе. После подне радио. Предвече с Јакобом и Арсом одао. Разна мјеста походили, вјечерали у једној башти. Овога вјечера разбих једно стакло ~~пиварско~~ од пива. Не би ми мило јер оде 7 1/2 гроша. Шћем поодити једно отмјено мјесто, ма би скупо. Мјесец овај већ је при крају, мислим, да ли ћу кадар бити себи о дјелању рачуне дати.

31. [јул]

Седио у квартиру и радио вас-дан. Мало изашао до Тиргартена.

Крај

Завјет мој за овај мјесец постављен. Испуњао сам точно, осим седме точке, противу које сам 8^{ог} овог мјесеца погријешио. Све сам друге точке као светињу набљудавао. Дјејателан сам био довољно. Овога мјесеца посве био сам нерасположен, јера рђава клима овдашња није ми најбоље пријала. Млоге сам часове провео у мислима на тежки задатак мој: млоге на домовину моју; млоге на путове к благостању њеном.⁴² Одвојен у мислима од маловажних приједмета ступам у Име Божје на стазу Озбиљности и зрелијег судења.

Завјет мој првога јулија постављен, важи и за следећи мјесец, август.

⁴¹ Мисли се на српски покрет у Јужној Угарској и српско-мађарски рат 1848–1849.

⁴² Реченица у оригиналу је подвучена накнадно црвеном оловком.

Август

Ни један корак противу завјета од 1. јулија!

1. [август]

Немало је већ два мјесеца од како сам у Берлину, а писма из постојбине никаквог нема. Мисли. Први је наступио, новаца нема. Не долазе. Спремао сам се за час. Око подне дође Протић из Магдебурга. Одали, одвео Арсу код Јакова. Увече вечерали поручено јело српско паприкаш, пили, певали српске народне пјесме и веселили се по вољи. Потом отишли од Книћанина у моју собу с Протић[ем]. и спавали.

2. [август]

Сједили с Протићем. Испратили га до жељезнице, вратили се натраг, ручали. После подне читајући превари се и заспа. Потом радио, читао Хегла.⁴³

3. [август]

Приправљао се за час. Држао час код Резе, читао и писао.

4. [август]

Приправљао се за час, држао час, увече седео дуго код Крауза с Арсом и Книћанином.

5. [август]

Још сам у постељи. Дотрча Шефер и каза ми да је Арса на самрти. Скочи, потрча, на двоје на троје обуко се, одо с Книћанином к њему. Затеко га у у постељи изнемогла и малаксава. Очи му бјау црне, упале, на питање наше, шта му је одговори нам: „Дођо у Прајску да кости моје оставим”. Тјешисмо га, и ма не помаже ништа јер у 2 сата после подне издану. Смућеност највећа, жалост. Одо с Ранком, те куписмо места за гроб. Написа писмо Стаменковићу. Преко ноћи цјеле не трену.⁴⁴

6. [август]

Јависмо Јакобу и Свану. Обште оплакивање. Дође Протић. Смућеност, невеселост, жалост.

7. [август]

Испратисмо земљака и брата нашег. Опева га протестантски поп Фатер. Слово је било доста згодно. После подне испратисмо Кн[ићанина и] Протића. Одосмо у театар. Красота.

⁴³ Реченица у оригиналу је подвучена накнадно црвеном оловком.

⁴⁴ Опширније о смрти Арсенија Стефановића у: Д. Радовић, „Студије србијанских питомаца у иностранству”, 103–104.

8. [август]

Спреми се, дођо у Потсдам. С Ранком да могу ове мисли од себе да одгурам. Посјети Нессе, узео код њега за неколико дана квартир. Спава с Риманом код Нессе.

9. [август]

Седио сам у Квартуру. Мало читао и провео вријеме у разговору. Предвече ишао с Нессом на Ruinenberg.⁴⁵ Попели се на једну кулу, видео одавде красоту, погледао положење овога предјела, који је с нашим у Србији сродан.

10. [август]

Читао. Нерасположење због дугог времена. Предвече одао са Едуардом и Ранком. Вјечерао код Нессе с Ранком. Гди сам увидио да довољно искренности, најглавније черте карактера србског, нема.

11. [август]

Читао Хеглову Фил[озофију]. исто[рије]. Хејзову граматiku, потом дошао Ранко, нисам се могао уздржати да му због неискренности његове не пребацам. Предвече добио од Ранка писмо једно.

12. [август]

Пре подне читао. После ручка одао са Ранком по околини Потсдама. Прегледао Принчевске дворе. Предвече био у концерту, кој на мене никаква дјејствија имао није.

13. [август]

Пре подне изразио Љ. Л. Учинио томе крај. Дошао Книћанин. Отишли у Магдебург Протићу.

14. [август]

Доручковали с неким Швабама, који су Прот[ића]. поодили, одали прегледали цитаделу Магдебург; били на пароли потом на ручку у офиц[ирској]. сали, гди је банда свирала, послужио г. [Др]⁴⁶ са тур[ском]. циг[аром]. Ишли у једно увеселително мјесто. Поодили капетана његовог, који нас је особито пријатељски примио, а и његова нас је госпа лијепо предусрела. Вечерали с офицер[има]. у једном кнајпу. Отишли кући.

⁴⁵ Брдо поред Потсдама. На њему је пруски краљ Фридрих Велики 1784. године саградио огроман резервоар за воду, који је требало да снабдева Сансуси палату у Потсдаму. Пејзаж тог простора су чиниле декоративне вештачке рушевине, по чему је и добио име.

⁴⁶ Нечитко.

15. [август]

Ишли с Протић[ем]., те видели његов лик. који капет. своје поклонити намјерава. Ручали. Окупали се у Елби. Сјели у жељезницу и дошли у Потсдам.

16. [август]

Одосмо код Ранка. Даде ми писмо од Ценића⁴⁷ и Рајка,⁴⁸ у коме ме позивају к њима [да] идем. Као разумније паметније, рјешим се послушати их. Дођем у Берлин. Почнем се спремати.

17. [август]

Провео сам вријеме у приправљању.

18. [август]

Занимао се с паковањем мојих ствари. Данас намјеравам кренути се за Хајделберг⁴⁹.

⁴⁷ Ђорђе Ценић (1825–1903), правник, политичар, професор на Великој школи. Председник Министарског савета 1868–1869. Три пута министар правде (1861–1862, 1868–1869, 1873–1874). Од 1875. до 1885. године председник Државног савета. Године 1849. државни питомац у Хајделбергу.

⁴⁸ Рајко Јовановић Лешјанин (1826–1872), правник и политичар. Министар правде 1862–1868. Године 1849. државни питомац у Хајделбергу.

⁴⁹ Јован Ристић је писао Министарству просвете: „Услед мутне и магловите непогоде, која особито овога лета у Прајској свирепује и њене толике становнике упропашћава, што је главна и највећа причина смрти друга и сапутника мог Арсенија Стефановића, а притом због колере, која у Берлину стотинама жртвији посведневно прождире, по савету мом у Потсдаму, Магдебургу и Хајделбергу наодећи се земљака, који су одчасти чули од части извећени били да се здравље моје посведневно гуди, одкуда рђаве последице за мене произтећи могу, принуђен сам био за спасти здравља своје напрасно Берлин оставити, и овде у Хајделберг, где је клима врло пријатна и угодна, доћи, да за ову годину у овдашњем Свеучилишту Шлосера общепознатог славног историка и друге слушам, како би на годину ако Високославно Попечитељство саизволи, по побољшању овдашњег времена, поради осталог за историју спомоћној наука у Берлин се повратити могао.” ДАС, МПС, Ф II, Р 189/1849, Јован Ристић, Министарству просвете, Хајделберг, 26. август 1849.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Српске академије наука и уметности [=АСАНУ] [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti [=ASANU]]

Историјска збирка [Istorijska zbirka]

Државни архив Србије [=ДАС] [Državni arhiv Srbije[=DAS]]

Министарство просвете [=МПс] [Ministarstvo prosvete [=MPs]]

Одељење посебних фондова Народне библиотеке Србије [Odeljenje posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije]

Архива Гргура Јакшића [Arhiva Grgura Jakšića]

Објављени извори – Published Primary Sources

Крстић, Никола, *Дневник. Јавни живот I, 9. април 1864 – 18. децембар 1867*, прир. Милош Јагодић, Београд 2005. [Krstić, Nikola, *Dnevnik. Javni život I, 9. april 1864 – 18. decembar 1867*, prir. Miloš Jagodić, Beograd 2005]

Литература – Secondary Sources

Bystrzonowski, Ludwik, *Sur la Serbie dans ses rapports européens avec la question d'Orient*, Paris 1845.

Грујић, Јеврем, *Живот Андрије Стаменковића*, Београд 1869. [Grujić, Jevrem, *Život Andrije Stamenkovića*, Beograd 1869]

Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ. прва, Београд 1934. [Jovanović, Slobodan, *Vlada Milana Obrenovića*, knj. prva, Beograd 1934]

Радовић, Данијел, *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника*, Нови Сад 2023. [Radović, Danijel, *Jovan Ristić (1829–1899) – biografija srpskog državnika*, Novi Sad 2023]

Радовић, Данијел, „Студије србијанских питомаца у иностранству као здравствени изазов четрдесетих и педесетих година 19. века”, у: *Болести, ратови и глад – српски народ пред изазовима у прошлости и садашњости*. Тематски зборник радова, ур. Сузана Рајић, Београд 2022, 93–115. [Radović, Danijel, „Studije srbijanskih pitomaca u inostranstvu kao zdravstveni izazov četrdesetih i pedesetih godina 19. veka”, у: *Bolesti, ratovi i glad – srpski narod pred izazovima u prošlosti i sadašnjosti*. Tematski zbornik radova, ur. Suzana Rajić, Beograd 2022, 93–115]

Danijel Radović

JOVAN RISTIĆ'S JOURNAL FROM BERLIN IN 1849

Summary

Jovan Ristić (1829–1899) is one of the most notable Serbian modern statesmen. As one of the best students at the Belgrade Lyceum, he was sent to study abroad in 1849 as a state cadet. He chose to study history because he saw in it “a mirror of human happiness and misery”. His first destination was Berlin and Friedrich Wilhelm University. In the period from arriving in the capital of Prussia until leaving it (June 16 – August 18), Ristić kept a journal, which gives us a significant insight into his personality, the challenges he faced, and the influences he was exposed to. Based on this document, we learn that he attended lectures by philosopher Karl Ludwig Michelet and Slavist Vojceh Adalbert Cibulski. We notice that he was preparing himself to enrol in the semester by perfecting the German language and reading Herodotus, Hegel and Kant. The journal also contains important information about Ristić's personality, where the most representative example of his character and self-discipline is the “covenant” of ten points, which he adhered to from month to month. Ristić described his association with other Serbian cadets, social life in Berlin, and visits to Potsdam and Magdeburg. At the beginning of August, according to the journal, a great emotional blow for him was the death of Arsenije Stefanović, his friend and military cadet in Berlin. This, but also the fear of the cholera epidemic, forced Ristić to move to Heidelberg and start his studies there, and not in Berlin, as originally planned.

The journal was written according to the spelling rules of Vuk Stefanović Karadžić. What is curious is that it was written in Iekavian (*ijekavica*), which confirms the thesis that Ristić's father was originally from Bosnia. The document is kept in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts.

Оригиналан научни рад

Примљен: 1. 4. 2024

Коначно прихваћен за објављивање: 13. 6. 2024.